

ԿԱՄԱՒՈՐԻ
ՄԸ
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Գրեց՝

ԱՐՏԱՇԷՍ ՏԷՄՈՒՐՃԵԱՆ

(Երգնկացի)

1916

9[47.925
S-31

U-11

5 OCT 2011

9(27.925)

S-31

ԿԱՄԱԿՈՐԻ ՄԸ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԳՐԵՑ՝

ԱՐՏԱՇԷՍ ՏԷՄԻՐՃԵԱՆ

(Երգեկացի)

1916

ԿԱՄԱԻՈՐԻ ՄԸ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Գրեց՝ ԱՐՏԱՇԷՍ ՏԷՄԻՐՃԵԱՆ

Անցեալ տարի՝ Ամերիկայէն Կովկաս կամաւորներ զրկելու շարժումը՝ և այդ նպատակաւ եղած պրօպականտը՝ և ներքին եռուզեւը արդէն չաչտնի է ամերիկահայերու :

Տիթրօթիթ անմասն չմնաց այդ եռուզեպէն :

Օգոստոս 7ին Տիթրօթիթի Երզնկացիներս բացառիկ Համաքաղաքացիական ընդհանուր ժողով մը ունեցանք՝ ուր որոշուեցաւ սոսկ Երզնկացիներէ բաղկացեալ կամաւորներու խումբ մը կազմել՝ և երթալ մասնակցիլ կամաւորական ընդհանուր շարժումին՝ Ազգային Պիւրօի տրամադրութեան տակ :

Ժողովին մէջ՝ և ժողովէն դուրս Հանդանակութեամբ, ինչպէս նաև Երզնկայի Կրթասիրացներուն նիւթական օժանդակութեամբ՝ այդ նպատակին Համար մօտաւարապէս 4000 տոլարի դումար մը դոշայալ :

Օգոստ. 14—15ին զրեթէ 55 հոգիէ բաղկացած Երզնկացիներու մեր խումբը ճամբայ ելաւ դէպի Նիւ Եորք՝ Օգոստ. 18ին Արիանկէլ մեկնելիք նաւը առնելու Համար :

Սակաչն անցազրի կարգադրութեանց չապաղման սրտաճառով՝ այդ նաւը չկրցանք առնել և խումբը ստիպուեցաւ սպասել Նիւ Եորք՝ չաջորդ նաւուն որ պիտի մեկնէր ամսուս 29ին :

Նիւ Եորք մեր խումբին միացան 5 ուրիշ Երզնկացիներ ալ, և ուրիշ քաղաքներէ եկող շատ մը կամա-

53995-66

2

ւորներով՝ պիւրօականներու մեր ընդհանուր թիւը մեկնէ, է առաջ բարձրացաւ 260ի :

Անկեղծ ըլլալու համար պէտք է ըսել որ Հ. Յ. Դ. Կ. Կօմիտէն՝ ջանք և աշխատութիւն չէր խնայեր՝ այս խոնուած բաղձութիւնը օր առաջ, և քատչած կերպով ճամբայ դնելու համար, այս մասին իրենց ջանքերը գնահատելի էին :

Օգոստ. 28ին՝ Հ. Յ. Դ. Նիւ Եորքի Կօմիտէն խնջոյք մը սարքած էր կամաւորներուն համար :

Ես այդ օր կարգ մը ուրիշ կարևոր խնդիրներով զրաղած ըլլալով՝ չկրցայ կանուխէն հոն ներկայ գտնուիլ : Գիշերը՝ ժամը 12ին մօտերը ընկերով մը հետ հօլը կը մտնենք՝ ուր կը գտնենք հոժ բաղձութիւն մը : Ատենապետը կը խնդրէ որ այլևս ժողովուրդը մեկնի՝ թողով կամաւորները առանձին՝ որոնց մասնաւոր և առանձին ըսելիքներ կային :

Այս ազգարարութեան վրայ՝ ժողովուրդը հեռացաւ, և կամաւորները մնացին առանձին :

Էե՛մ կուզան խօսելու, Չատիկ, Չթճեան և ուրիշներ. բոլորն ալ խրախուսելով դացող կամաւորները՝ և մասնաւորապէս շէշտելով որ կուսակցական նեղմտութիւնը բոլորովին մոռնան՝ վաղուան նաւուն վրայ մանաւանդ ուր պիտի ըլլային նաև ուրիշ կուսակցութեանց պատկանող կամաւորներ :

Այս կարգի անխտրական, բարի և ներշնչող խօսքերէ վերջ՝ կամաւորները հրաւիրուեցան ոտքի կենալ իրենց հանդիսաւոր երգումն ընելու համար :

Արարողութիւնը վերջացած էր, և տղայք մեկնեցան խանդավառ՝ վաղուան ճամբորդութեան պատրաստուելու :

Ժողովի տպաւորութիւնը խորունկ էր իմ վրաս,

ուրախ էի մանաւանդ արտաշայտուած անխտրական և ազգանուէր ոգիին համար :

Մասամբ այս տպաւորութիւնը և մասամբ վաղուան մասին մտածումներ զիս անքուն պահէցին ամբողջ գիշերը :

Օգոստ. 29 կիրակի առաւօտ է : Մինչ մենք տենդոտ՝ կանուխէն կը պատրաստուինք նաև երթալու, անձրևն ալ անզաղար կը տեղայ դժուարացնելով մեր և գոյքերուն փոխադրութիւնը դէպի նաև :

Նիւ Եորքի փողոցներուն մէջ այդ անձրևոտ օրը միայն Հանցն էր որ կերևէր, կամաւորներու և ողջերթ մաղթողներու բաղձութիւն մը, և վերջապէս անցագիրներու և տոմսերու բաշխումէն չետոյ նաև կը մտնենք :

Երեկոցեան սուլիչը կ'ազգարարէ նաւուն մօտալուտ շարժումը՝ այցելուներն ալ կը մեկնին միաս բարովներով՝ ու նաւը ճամբայ կ'ելլէ հորրաններու և երգերու տարափին տակ : Կ'երթանք աչքերնիս չառած Նիւ Եորքին որ հեռոցհեռէ կը հեռանայ ու կը սրտիկնայ :

Այդ գիշեր ամէն մարդ զրաղած ըլլալով իր պատկելիք տեղը սրջելու համար՝ ընկերական ժողով կամ տեսակցութիւն չկրցանք ունենալ :

Հ. Յ. Դ. Կ. Կօմիտէն նախապէս 11 հոգիէ բաղկացեալ յանձնախումբ մը ընտրած էր զեկավարելու համար այս 260 կամաւորները, որ կերթային ուղղակի Պիւրոյի հասցէին : Ես մէկն էի այդ տասնեւեկէկէն :

Օգոստ. 30 առաւօտեան նախաճաշէն չետոյ լուր կուտան ինձի որ յանձնախումբը ժողով մը պիտի ունենայ :

Ժողովը կը գումարուի բացօթեայ՝ նաւուն վեր-

նաչարկին վրայ, և իրարու լաւ ձը ծանօթանալէ վերջ կորոշենք զիւան ձը ընտրել, և դամ ստիպումներուն տակ ասկնապետութիւնը ևս կ'ընդունիմ, քարտուղար կընտրուի Հրանտ Վարդանեան՝ Տիթրօթի Կօմիտէէն, իսկ զանձապահ՝ Տօքթ. Մաքատեան, որ չետոյ փոխանցուեցաւ Խաչիկ Մելիքեանին՝ դարձեալ Տիթրօթի Կօմիտէէն:

Այս ժողովին մէջ որոշում տրուեցաւ նաև՝ պարբերաբար Հրապարակացին բաց ժողովներ ունենալ բոլոր կամաւորներուն Համար և առանց կուսակցական խտրի:

Կարժէ Հոս ըսել թէ մեզմէ զատ որո'նք էին միւս կամաւորները: Հոն կային 14 Ս. Դ. Հնչակեաններ, որ կերթալին իրենց աչնքան Հոչակուած Հնչակեան Երզ Դրուժինացին, զոր փառարանելու Համար շատեր կօկորդ կը պատռէին Ամերիկացի մէջ՝ իսկ ուրիշներ ալ աչնքան Ջերմեոսանդօրէն՝ կարծես Հայ ազգին փրկութիւնը կը փնտռէին գաչն իսպառ ուրանալու մէջ:

Կային նաև քառասուն և հինգ Վերակազմեալ երիտասարդներ որոնց ո՞ւր կամ որո՞ւր երթալը մեզի Համար աչն ատեն առեղծուած ձըն էր: Ասոնք առաջնորդ ունէին իրենց Նիւ Եորքէն ձիւմ Չանկալեան՝ Երկար տարիներ ամերիկեան զինուորական ծառայութեան մէջ փորձուած՝ Հեզ, անձնուէր, Հայրենասէր և իրապէս օրինակելի ազնիւ Հայ մը: Չանկալեան իր այս ազնիւ բարեմասնութիւններուն պատճառաւ արդէն սիրելի դարձած էր մեզ ամէնուս:

Քարտուղար Վարդանեանի Հետ առանձին խորհրդակցութեան մը մէջ որոշեցինք զիմել Չանկալեանին որպէսզի իր խումբն ալ միացնէ մերինին զնւալով զանոնք ալ Պիւրոյի արամադրութեան տակ:

Չանկալեան կը չալտնէ մեզ որ ինքն արդէն ըսկըրբունքով մանր մուր խումբերու՝ և Հատուածական ձեռնարկներու Համակիր չէ, և կը բաղձայ ամբողջ կամաւորական շարժումը միակ ու կազմակերպուած ղեկավարութեան մը տակ տեսնել, սակաչն և կաւելցնէ, նախ Թիֆլիզ երթալ պէտք է և Հոն կայութիւնն ու սլացմանները տեսնելէ չետոյ որոշել:

Նաւուն վրայ ամբողջ ճամբորդութեան միջոցին՝ մեր՝ Հասարակ մահկանացուներուս մէջ չկար ոչ Հատուածական տարբերութիւն, և ոչ կուսակցական ոգի, այլ միաչն մէկ դադափար — Հայ էինք մենք:

Սեպտ. 14ին՝ կը Հասնինք Արխանկէէ: Տղաքները նաւէն դուրս Հանելէ առաջ անոնց Համար կարգադրութիւն պէտք էր ընել՝ և այդ նպատակով՝ Վարդանեան Հ., Տէօքթիճեան Խորէն, Չանկալեան և ևս, անմիջապէս քաղաք կերթանք նաՀանդապետը տեսնելու: Գիշերը ժամը տասնին Հազիւ կը չաջողինք տեսնել նաՀանդապետը, որուն բնակարանը նաւ մըն էր: Իր սենեակէն դուրս կուզայ վերջապէս՝ ստքի վրայ մեզ ընդունելով, ու ծանօթութիւններէ չետոյ Ն. Վսեմութեանէն կը խնդրենք որ կարգադրութիւն մը ընէ տղաչոց առժամեալ բնակարան մը չատկացնելու և օր առաջ՝ մեզ և մեր Հետը գտնուած 25 անտուկ զէնքերը Թիֆլիզ գրկելու Համար:

Մեզ գրկելու մասին նաՀանդապետը խոստացաւ ձիզ այդ իրիկուն իսկ Հեռապրել Բեդրոկրատ՝ վրտահեցնելով նաև որ 2-3 օրէն պատասխանը պիտի դարձի իսկ այդ 2-3 օրուան ժամանակամիջոցին ապահովցուց որ կրնայինք նախն մէջ կենալ: Գալով մեր զէնքերու խնդրին նախ առարկեց թէ ատիկա մաքսչին պաշտօնէութեանց վերաբերեալ խնդիր մըն է և ինք չկրնար միջամտել՝ իսկ չետոյ խոստացաւ միջո-

մըտել և մեր մեկնած օրը մեզի հետ միեկնոյն կառա-
խուճբով զրկել զհնքերն ալ :

Մեր նաւը քաղաքէն մէկ ժամ հեռաւորութեան մը
վրայ խարխիս նետած էր նաւին միջև փոխադրու-
թեան իրր միջոց կը ծառայէին ժամը անդամ մը եր-
թեակող ֆէրի պօթեր, որոնք երեկոցեան ժամը Տէն
վերջ կը դադրէին գործել :

Մենք նախանդապետի հաւաստիքներուն վրայ
մեկնեցանք, և պանդոկներն ալ պառկելու տեղ չը
դտնելով, ամբողջ դէշեր փողոցները թափառական
պտտեցանք :

Առաւօտեան ժամը Գին ատենները նաւ վերա-
դարձանք տեսանք որ տղայք իրար անցած են, և կը
պահանջեն որ վաչրկեան մը իրենց թոյլ արուի քաղաք
երթալ, առանց մտիկ ընելու և հաւատ ընծայելու
մեր նախորդ գիշերուայ պատմութեան : Չէ՞ մի որ
մի քանի շարաթ «Հայրենիք»ի մէջ կարդացած էին
թէ նախորդ կամաւորական խումբը ի՞նչ փաշտուն
չարգանքներու և ընդունելութեան արժանացած էր
Ռուսերու և իշխանութեանց կողմէ, ինչո՞ւ մարդիկ
նաւը մնալին՝ ու միայն չանձնախուճբը վաչելած ըլ-
լար այդ պատիւները : Յանձնախուճբի պատմութեա-
նը մարդ չէր հաւատար հիմա : Հուրբա՞ դէպի քա-
ղաք, ու մեր տղերքը կը լեցուին փողոցները թա-
փառական՝ և տեսնելով որ իրապէս իրենցմով հե-
տաքրքրուող չկայ՝ գլխիկոր նաւը կը վերադառնան—
անշուշտ թոթովենցին հաշտուելով . . . :

Միեկնոյն օրը նաւային պաշտօնականները առանց
նկատի առնելու նախանդապետին հրամանը և մեր
խնդրանքները՝ տեղացող անձրեւի տակ մեզ դուրս
կը թափեն նաէն բաց դաշտի մը մէջ անպատասպար :
Չանկալեան, Վարդանեան, Տէօքմէճեան և եւսորէն քա

ղաք կը վազենք անմիջապէս եղածները նահանգա-
պետին իմաց տալու, կարգադրութիւն մը խնդրելու
համար :

Կը հասնինք նահանգապետին նաւային տունը՝
ուր կը հասնի նոյն պահուն նաև նաւային ընկերու-
թեան «մէնէճըրը» իր արարքը չքմեղացնելու նպա-
տակաւ : Բաւական վիճարանութիւններէ չետոյ նա-
հանգապետը տեղի կուտայ մէնէճըրի պատճառա-
բանութիւններուն :

Տէօքմէճեան կը պահանջէ գիտնալ թէ ի՞նչ պիտի
ըլլայ այս 320 կամաւորներու վիճակը վերջապէս, ա-
տոր վրայ մէնէճըրն ու նահանգապետը պահ մը ա-
ռանձնանայլէ չետոյ կիմացնեն մեզի թէ՛ նաւային
ընկերութիւնը ունի տուն մը՝ ոչ շատ հեռու մեր
նաւին կեցած տեղէն, ուր ամէն չարմարութիւններ
կան ուտելու և պառկելու, և հոն կրնանք փոխա-
դրուիլ : Նահանգապետն ալ խոստացաւ մեզի ամէն
օր հաց՝ շաքար, պանիր զրկել, որպէսզի չը նեղ-
ւինք, և ստիպուած չըլլանք ամէն օր քաղաք իջնել :

Նկատի ունենալով տղոց վիճակը՝ այդ ցուրտ
օդին բաց դաշտին մէջ և անձրեւին տակ, անտրտունջ
կընդունինք այս որոշումները՝ և կը պատրաստուինք
չուտով մեկնիլ :

Նահանգապետը մեզ հետ դրաւ Ռուս գինուորա-
կան մըն ալ որ միջոցներ ցոյց տար և օգնէր մեզի մեր
նոր բնակարանը փոխադրուելու համար : Տեղացող
անձրեւին տակ դարձեալ փոքրիկ շոգենաւով մը հեր-
թով կը փոխադրուինք հիմա՝ և երկու երեք անգա-
մէն՝ շոգենաւը այս թրջուած զանգուածը ուշ ատեն
անձանթ տան առջեւը կը հանէ : Իմմիկընք Հօմ՝
շատ գէշ տեղ չէր, պատերուն վրայ առաստաղ կար
վերջապէս, կաթսաներ կալին ջուր տաքցնելու, և

տեղ կար պատկերու: Լուսնայու մօտ էր արդէն՝
մենք թրջուած ինկանք պատահած տեղը և քնացանք:

Յաջորդ օրը առաւօտ կըլլայ ու կէսօր, բայց դեռ
նահանգապետին ոչ հացը և ոչ պանիրը կուզայ,
ասք ջուրի կաթսան ալ դեռ Պսպասէ նահանգապե-
տի շաքարին, օրհնեա՛լ հաւատք:

Քանի մը տղաք կ'առնենք մեր հետը քաղաք
կերթանք գէթ այդ օրուան ուտելիքը հոգալու, միև-
նոյն ժամանակ այդ օրուրնէ կարգադրելով ուտելի-
քի դնումներ ընելու և փոխադրելու համար մաս-
նաւոր խումբեր կազմել:

Ազդելու այս պայմաններուն պատճառաւ զրժ-
դոհու թիւնը ծայր տուած էր՝ երբ չանկարծ Սեպտ.
18ին լուր կը տրուի մեզ թէ Բեդրոկըատէն հեռագ-
րական պատասխան եկած է, և կը հրամայուի պատ-
րաստ գտնուիլ՝ Սեպտ. 20 երկուշաբթի առաւօտեան
ժամը 10ին երկաթուղիի կայարանը՝ Թիֆլիզ մեկնե-
լու համար:

Սեպտ. 20ին առտուն ամէնքս ալ կանուխ ելած
պատրաստ էինք, Չանկալեան նախապէս տղաքները
խումբերու վերածած էր որ վախօններ մտնելու պա-
հուն շփոթութիւն և խառնակութիւն տեղի չունե-
նար: Կայարանը կը հասնինք և բաւական սպասելի
վերջ՝ վախօնները կուգան, երեք տարրեր տեսակի,
2րդ, 3րդ և բեռան վախօններ:

Հոտ ալ կարգապահութիւն չմնար՝ և ամէնքը
մէկէն կը խուժեն դէպի լաւ վախօնները, ոչ մէկը կու-
զէր բեռան վախօնը նստիլ, ու ճարահատ բոլորն ալ
320 հոգի կը թիմենք այդ հինգ լաւագոյն վախօնե-
րու մէջ:

Նահանգապետի խոստման համեմատ մեր գէն-
քերը մեզի հետ պիտի ըլլային այս կառախումբին մէջ,

բայց տեսնաք սր չկալին, և մեր այդ մասին դիմու-
ներն ու հարցուփորձը կայարանի պաշտօնեաներուն
մօտ ապարդիւն կը մնան:

Տէօքմէճեան գոր նախապէս մեր կողմէն որոշած
էինք որ Արխանկէլ մնար և մեզմէ վերջ կամաւորնե-
րուն գիւրութիւններ տար օգտուելով մեր փորձա-
սութենէն, Հոն կայարանն էր այդ պահուն և ճարա-
հատ կատարուինք չանձնարարել իրեն որ գէնքերուն
ալ հետամուտ ըլլայ:

ժամը 11:30ին շոգեկառքը սկսաւ շարժիլ:

Արխանկէլէն 18 օր շոգեկառքով ճամբորդելի
լետոյ, Հոկտ. 7ին կը մօտենանք Թիֆլիսի: Երգե-
ցիկ խումբը պատրաստութիւններ կը տեսնէ, և հա-
սակաւորները կազմ ու պատրաստ կը կենան խում-
բին գրօշակները կրելու: Այս տեղուտ գործողու-
թեան մէջ կառախումբը կանգ կառնէ Նաթուրուխի
կայարանը, Թիֆլիսէն միայն եօթը վայրկեան հեռու:

Հոն կայարանին Զին. հրամանատարը չանկարծ
դուրս կուգայ, և կոչաւ ու հրամայողական ձեւով մը
կիմացնէ մեզ թէ արգելուած է մեզ դուրս ելլել կամ
Թիֆլիս երթալ, այլ ուղղակի Երեւան պէտք է եր-
թանք:

Այս անակնկալ հրամանը կայծակի մը պէս իջաւ
տղայոց վրայ, չուսախարութիւնը կատարեալ էր:
Տղայք կը հաւաքուին չանձնախումբին վախօնը՝ ամէն
կարգի պահանջներ ընելով:

Յանձնախումբը կարճ ժողովէ մը վերջ որոշեց
զիս և Վարդանեանը զրկել քաղաք՝ Ազդ. Պիւրօին,
այս անակնկալ կարգադրութեան պատճառը հասկը-
նալու, Չանկալեան և ուրիշներ ալ միացան մեզի,
անոնք ալ իրենց ընկերները գտնելու և այս մասին
անոնց դիմելու համար:

Բաւական զժուարութիւն կրելէ վերջ կը հասնինք զինուորական Շտաբը, ժամանակն անցած ըլլալով հոն Շտաբի պաշտօնեաներէն ոչ ոք կը գտնենք:

Այդ տեղ կը հանդիպինք Ամերիկացէն մեզմէ առաջ եկող տղաչոց, որոնք շատ կ'ուրախանան մեզ տեսնելով, բայց կը ցաւին մեր վրայ, և կըսեն թէ շտաբացօք մեր նամակները որ նորէն ելեր կամաւոր կուգար:

Ոստակցութեան ժամանակը չէր սակացն, կը խնդրենք որ մեզ առաջնորդեն Պիւրօին գրասենեակը, կամ պատասխանատու մարդու մը քով:

Մարդիս Փափազեան կառաջնորդէ մեզ Պր. Կարճիկեանին տունը, ըսելով որ Պիւրօն գործի չի խառնուիր, գործը զինուորական մարմնոցն ձեռքն է:

Այս խօսքը բաւական տարօրինակ թուեցաւ մեզ, չամենայն դէպս վերջաւորութեան սպասելու էինք:

Կը հասնինք Կարճիկեանի տունը, և կը ներկայացնենք իրեն Կեդրոնական Կօմիտէի չանձնարարականը ուղղուած Ազգային Պիւրօին, որու մէջ չիշուած էր կամաւորներուն թիւը և իր կողմէ Յանձնախումբին չանձնուած Երկու հազար տղարի գումարը, խումբի արտաքոյ կարգի ծախքերուն համար, և կը չանձնարարէր Ազգային Պիւրօին հաշիւ պահանջել Յանձնախումբէն այդ գումարին համար:

Կարճիկեան նամակին վրայէն կանցնի ու կը վերադարձնէ մեզ, ըսելով տարէք հետերիդ այս նամակը և զրամները Երևան՝ և չանձնեցէք Վրացեանին:

Մեր մէջ կասկածներ կարթնան, ի՞նչ կը նշանակէր Ազգային Պիւրօին ուղղուած նամակ մը տանիլ Երևան, չանձնելու մէկու մը որ անդամ ալ չէր այդ մարմնոցն, երբ ինքը Պիւրօն հոն Թիֆլիսի մէջն էր:

Նամակը Վարդանեան իր զրպանը կը դնէ և մենք

կը դառնանք Կարճիկեանին, հասկնալու, թէ՛ ի՞նչ է պատճառը, որ մեզ առանց դուրս հանելու ուղղակի Երևան պիտի ղրկեն:

Միևնոցն ժամանակ Կարճիկեանին կըսենք որ մենք զէնքեր ունինք, և ստիպուած ենք անոնց Թիֆլիս հասնելուն սպասել, կը բացատրենք մեր կրած նեղութիւններն և երկար ճամբորդութեան մը չողնութիւններն, և կ'աւելցնենք որ տղաչք անհրաժեշտ հանգիստի մը պէտք կ'զգան:

Կարճիկեան ըսաւ նախ՝ որ, Թիֆլիս դուրս չելլելու պատճառը իրենք չէին, առիկա Ռուս կառավարութեան հրամանն էր—որուն պէտք էր հնազանդիլ, որովհետև ամէն բան հիմա Ռուս զինուորականութեան տնօրինութեան ներքև էր, զէնքերու մասին արսաւ որ կրնայինք երկու հոգի միայն Թիֆլիս մնալ և երբ զէնքերը գան տանիլ:

Այս որոշումները որչափ որ ալ խիստ թուէին մեզի պէտք էր հնազանդէինք, սակայն վստահ ըլլալով որ տղաչոց մենք անձամբ այս պատճառարանութիւնները և հրամանը չենք կրնար հաղորդել, և գոհացում տալ՝ այս պատճառով իրմէ խնդրեցինք, որ ընկերանայ մեզի մինչև Նաթուրուխի կայարանը, և հոն ինք ուղղակի տղոց խօսի:

Կարճիկեան այս առաջարկին առարկեց՝ ըսելով թէ ինք բժիշկի պատուէրով տունէն դուրս չկրնար ելլել, մեր երկար պնդումներուն վրայ, սակայն՝ ռոտիպուեցաւ ուրիշ մը կանչել մեզ հետ ղրկելու համար: Ճէմալեան անուշով մարդ մը եկաւ, նոցնպէս զինուորական մարմնոց անդամներէն, այս պարոնն ալ նախ զիմացաւ առարկելով թէ ժամադրութիւն մը ունէր այդ գիշեր, ի վերջոյ ստիպուեցաւ տեղի տալ

կարծիկեանի թախանձանքին, և ոռուերէն լեզուով
հրահանգներուն, ու ընկերացաւ մեզի:

Ճամբայ կեղնենք և կը հասնինք Նաֆթուլուխի
կաշարանը:

Մինչև մեր կաշարանը վերադառնալը Վեր. Հնչ.
և Ա. Դ. Հնչ. տղաքները արդէն գնացեր էին առաջ-
նորդուելով իրենց ընկերներէն: Մենք մեր տղայոց
լուր կուտանք որ հաւաքուին և լսեն Պր. Ճէմալեա-
նին, իբրև Ազգային Պիւրօի ներկայացուցիչ:

Ճէմալեան վահոնի մը վրայ բարձրանալով կսկսի
խօսիլ, բացատրելով տղայոց Ռուս կառավարութեան
հրամանը որ կ'արգիլէր կամաւորներուն թիֆլիս
դուրս ելլել:

Անշուշտ եթէ Ճէմալեան գիտնար թէ մեզի հետ
կաշին ուրիշ կուսակցութեան պատկանող կամաւոր-
ներ որոնք արդէն քաղաք գնացեր էին. այս պատճա-
ռաբանութիւնը ինքն ալ անգոհացուցիչ և անտեղի
պիտի գտնէր, ինչպէս գտան մեր տղաքը:

Շատեր արդէն անմիջապէս խնդիր չարուցին թէ
ի՞նչպէս կըլլայ որ Հնչակեաններուն կը թույլատրուի
դուրս ելնել՝ իսկ մեզի ոչ:

Մեր կաշարան հասնելէն առաջ հոն եկած էին նաև
Թիֆլիս թափառող Ամերիկահայ նախկին կամաւոր-
ներէն ոմանք և տղոց պատմած էին թէ Իգտիր հիւան-
դութիւն կայ և օրական երկու երեք հարիւր մարդ կը
մեռնին, և զգուշացուցած էին որ այս պայմաններու
տակ Իգտիր չերթան:

Մեր տղաք այս պատճառն ալ կը չիշեն Ճէմալեա-
նին, և կը լայտնեն իրենց փափաքը Թիֆլիս դուրս
ելնելու համար:

Ճէմալեան կը պատասխանէ տղայոց թէ դուք կա-
մաւորներ էք մեռնելու եկած, ի՞նչ տարբերութիւն

կընէ. հա' պատերազմի դաւտը մեռած էք, հա' Իգ-
տիր հիւանդութիւնով:

Ասոր վրայ աղմուկները շատցան՝ հետզհետէ ըս-
պառնական և հայհոյական դառնալով: Ճէմալեան
իր օձիքն ազատելու համար շուտով կառք մը նստաւ և
կծիկը գրաւ:

Կացութիւնը վտանգաւոր կը դառնար մեզի՝
Յանձնախումբիս համար ալ, որովհետև մեր տղա-
յոց մեծ մասը կը խորհէր թէ այս խաղին մէջ մենք
ալ բաժին ունէինք և կարգիլէինք որ իրենց բողոքնե-
րը ուղղակի Ազգային Պիւրօին չի հասնին:

Քսոսը կատարեալ էր:

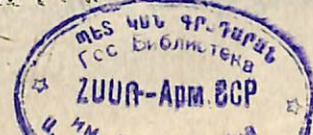
Թիֆլիսէն միայն եօթը վաչրկեան հեռու, ուր կա-
շին Ազգային Պիւրօն, և Զինուորական Շտաբը, ոչ
մէկը կար հոս՝ այս երկու հարիւր վաթսուն մարդուն
խօսք մը հասկողնելու և զոհացուցիչ կարգադրութիւն
մը բնելու համար: Շատերը արդէն սկսած էին Ամե-
րիկայի մէջ երբեմն Պիւրօին դէմ եղած քննադատու-
թիւնները չիշել և իրաւունք տալ, այդ վաչրկեանէն:
Վրացիներ և Ռուս ալ հոն հաւաքուած մեզ կը
ծաղրէին:

Յանձնախումբի անդամներ սկսան տղաքը համո-
զել որ վահոնները լեցուին դարձեալ, Երեւան եր-
թալու համար որովհետև ժամանակը արդէն կարճ
և միայն քանի մը բոլի կար ու կառախումբը պիտի
չարժէր:

Դեռ ամէնքը վահոնները մտած չէին շոգեկառքը
չարժեցաւ: Մենք կը կարծէինք որ արդէն դէպի Ե-
րեւան կերթանք, և այդպէս էր կաշարանի պաշտօն-
եալի հրամանն ալ՝ բայց մեքենավարը սխալ ըմբռնե-
լով գաջն՝ Թիֆլիսի ճամբան ձեռք առած էր:

Մենք գրեթէ յիսուն հոգիի չափ՝ դուրս մնացած

278
53995-66

էինք Նաթուրուի կայարանը՝ դիտելով շոգեկառ-
քին լանկարծակի երթը :

Կայարանի պաշտօնեաները տեսնելով որ կառա-
խումբը սխալ ճամբայէ շտաղ կեղծաց փորձ կընեն
կէս ճամբայէն ետ դարձնել զայն, բայց չչաջողելով
հետախօսով կը հրամայեն որ Թիֆլիս հասնելէն վերջ
նորէն ետ դառնայ :

Ժամ մը վերջ շոգեկառքը ետ դարձած էր Նաթու-
րուի կայարանը՝ ուր կ'իմանանք որ Երզնկացիները
Թիֆլիսի Կեղրոնական Կայարանը դուրս ելած են :

Կամաւորներէն անոնք որ տակաւին կը մնային շո-
գեկառքին մէջ՝ այնքան ալ գոհ էին՝ բայց շուարած
ու անստուգութեան մատնուած, չէին գիտեր թէ ի՞նչ
պիտի ընեն :

Ես և Վարդանեան նախ խորհեցանք մնացեալ տը-
ղաքն ալ դուրս հանել՝ և տանիլ Թիֆլիս, բայց աչքի
առջև ունենալով՝ ուտելիքի՝ պահելիք սեղի և այլ
դժուարութիւններ, ստիպուեցանք փոխել մեր որո-
շումը :

Յանձնախումբը որոշեց որ ես և Վեհապետեանք
անպատճառ մ'անք Թիֆլիս ցրուած տղաքը հաւա-
քելու ինչպէս նաև մեր զէնքերուն զայլուն սպասե-
լու, և այս որոշման վրայ մենք երկուքնիս պաշտօնակ-
նիս առնելով դուրս կուղանք վահօններէն, և շոգե-
կառքն մնացեալ տղոց հետ զիջերուայ ժամը 1 էն չե-
տոյ՝ կսկսի շարժիլ դէպի Երևան :

Բաւական թախտուածներէ վերջ առաւօտեան ժա-
մը Տին առնները կը լաջողինք Ձին. Շտապ ըսուածը
դանել : Հոն կը հանդպինք մեր Երզնկացի տղոց որ՝
ինչպէս ըսինք՝ զիջերը Թիֆլիսի կայարանը դուրս
ելած էին, կը տեսնենք նաև ուրիշ շատ մը կամաւոր-
ներ՝ որոնց մեծ մասը հիւանդ ու վիրաւոր՝ Շտապ

ըսուած այդ շէնքին մէջ տախտակածածին վրայ պառ-
կած էին խոտերու վրայ բոլորովին անպաշտպան և
անխնամ :

Եւ ահա հոն վարադուրը մեր աչքերուն առջևը կը
պատուի, կը հասկնանք թէ՛ ինչո՞ւ այս մարդիկ-
Պիւրօականները, չէին ուղեր որ մենք Թիֆլիս դուրս
ելլինք և ամէն միջոց կը զործածէին ցոյց տալու հա-
մար թէ Ռուս Զինուորականութեան կամքն ու հրա-
մանը այդպէս կը պահանջէ :

Ձին. Շտապ ըսուած տեղը կեղտոտութեան տի-
պար շէնք մըն է՝ հոն կը գտնուին այս որպէսթէ Ձին.
Մարմնոց զբասնեակներն ալ, հոն պաշտօնէութեանց
երեսը հազիւ թէ տեսնել կարելի է, National Bank
գործողներու պէս՝ ժամը 12 էն մինչև 3ը հինգ վայր-
կեան անցած՝ միայն պաշտօնէութեան երեսը կրնայ
տեսնուիլ :

Նկատի ունենալով աչքիս առջև պարզուած թըշ-
ւաններու, վիրաւորներու և անօթի ու հիւանդ կա-
մաւորներու այս տեսարանը՝ ու նկատի ունենալով
նաև բառուային և ընդհանուր անպատասխանատու
վիճակը զոր անկէ չտոյց դիտեցի՝ ես չեմ կրնար այդ
Շտապականներն ալ մեղադրել, անոնք վարձու մար-
դու պէս՝ իրենց ամսականներու մասին միայն կրնա-
լին մտահոգ ըլլալ :

Այդ օր մենք ականատես կըլլանք ապշեցուցիչ ու
տրդահատելի այս վիճակին Թիֆլիսի մէջ, մեր այս
առաջին ժամէն կը տեսնենք նախկին հարիւրաւոր
կամաւորներ հիւանդ ու վիրաւոր վիճակի մէջ՝ այս-
պէս անօթի, լքուած և անխնամ երեսի վրայ ձգուած :

Այդ օրը նախկին կամաւորները մեզի կը պատմեն
թէ Վանի ծանօթ նահանջէն չետոյ՝ կորուցուի կամա-
ւորները ցրուել, այդպէս ալ կըլլայ՝ բայց չետոյ նո-

բէն կորոշուի վերակազմել, և այդ օրերը «Հորիզոն»ը ամէն օր կոչ կընէր նախկին կամաւորներուն իրենց պատկան խումբերուն վերադառնալ բայց նախկին կամաւորներուն մեծ մասը անտարբեր կը մնար այդ կոչերուն հանդէպ:

Թիֆլիս էին հիմա նախկին կռուող գրեթէ բոլոր կամաւորները՝ ասոնց մեծագոյն մասը տաճկահայեր՝ եկած Ռուսաստանի ներսերէն, Եգիպտոսէն, Ռումանիայէն, Պուլկարիայէն և ոմանք ալ Տաճկաստանէն պատերազմ ծագելէն լետոյ փախած էին, ու ասոնք բոլորն ալ ընդհանրապէս եղած են լաւ կռուողներ՝ 11 ամսուայ կամաւորական կռիւներու ընթացքին գերազանցելով և առջեցնելով նոյն իսկ զօգադները, և զօգաքներ իրենք կը խոստովանին այդ բանը: Ասոնք այն զինուորներն են որ մինչև Պիթլիսի առջև չտաջացած անկէ պարտաւորուած են ակամայ ետ դառնալ, ու հոս են հիմա Թիֆլիսի մէջ:

Թիֆլիս թափառող այս կամաւորները միայն հասարակ զինուորներէ չեն բաղկանար, ասոնց մէջ են նաև Սեպուհ, Աւետիս, Նիքօլ, Արամայիս և ուրիշ հրամանատարներ, և բոլորն ալ Դաշնակցական հին խմբապետներ:

Ասոնց շատերուն կը ծանօթանանք ու բնական հետաքրքրութեամբ թէ կուզենք լսել կռիւներու պատմութիւնը, և թէ կը պահանջենք զխոնալ որ ինչո՞ւ կը մերժէին նորէն շարժումին մասնակցել:

Եւ անոնք կսկսին պատմել, ու տալ պատճառները երկարօրէն, զորս միայն ամփոփելով պիտի կարելի ըլլայ ներկայացնել:

Ա՛խ քաշելով, կըսեն, թէ՛ պատերազմի դաշտին վրայ իրենց ամէն կարգի նեղութիւնները զիրենք երբեք չէին կրնար ու չկրցան լբել: Վանի նահանջէն

չետոյ երբ կամաւորները կը ցրուին ու տղայք Թիֆլիս կը լեցուին, հոս է որ իրենց ջիղերը կը կոտրեն:

Աշխարհիս զանազան կողմերէն եկող, այս առանց կօշիկի, առանց լաթի, առանց դրամի, անօթի, և շատերը վիրաւոր ու հիւանդ, կամաւորներու զանգուածը՝ եղածին պէս՝ բախտին կը ձգուի:

Ոչ իսկ թիքէթի մը դրամ կընան գտնել շատերը՝ հոս կամ հոն իրենց գլխուն ճարը նայելու, վիրաւորներն ու հիւանդները ոչ մի դեղ, դարման, խնամք կտանան:

Իսկ կամաւորներուն մէկ մասը որ իրենց քաղաքացիի լաթերը նախապէս Զինուորական Շտապը պահ տուած էին, գոնէ դաչն ետ չեն կրնար ստանալ:

Շտապականները անշուշտ խորհելով թէ մինչև Պիթլիսի առջև զնացող այս կամաւորները այս կամ ան պատճառով անդամ մըն ալ չեն կրնար դառնալ և իրենցմէ զգեստ ուզել, իրենք զիրենք ապահով կը գտնեն և զգեստները կը ծախեն ու դրամը կը գրպանեն: Եւ հիմա ասոնց ոչ հիները կային, ոչ ալ նոր զգեստ կը տրուէր: Ասոնց գէմ բողոքները զանազան ձեւի սպառնալիքներու տակ կամ կը լռեցնեն, կամ կը ցրուեն:

Միայն Անդրանիկ խիստ բողոքներով կարող եղած է իր խումբին միայն՝ իւրաքանչիւր զինուորին համար տասնական բուսլի կորգել այս ազդակն աւազակներէն:

Կամաւորները զիտէին որ տասն և մէկ ամսուայ ընթացքին իրենց անուռով՝ հազարներ ու միլիոններ էր որ կը թափուէր Պիւրօն, Ռուսաստանի ամէն հասարակ քաղաքը տուրքի տակ առնուած էր՝ կամաւոր նուիրատուութիւններէ դուրս, և բուսլիներ կը հո-

սէին, բայց հիմա՝ Թիֆլիսի մէջ իրենց ոչ հաց, ոչ գրեաւ, ոչ խնամք կար:

«Ու դեռ էլի գնանք» կըսեն, որ ուրիշներ մեր առունը ու գիւղիներ շահագործելու այս գործը շարունակեն: Հոս մենք կը տեսնենք, կըսենք, որ այդ հաւաքուած դրամները կամաւորի համար չծախսուելէ դաս՝ չէ ծախսուած նաև թշուառ ու մերկ գաղթականներու վրայ, հասկա ինչէ՞ համար խրկուեցան, և ո՞ւր գնացին դրամները:

Մենք հիասթափ էինք այս անվիճելի իրականութեանց առջև, և նախկին կամաւորներու շարժումներուն նորէն չը մասնակցելու արդար ու անժխտելի պատճառներուն դէմ գիմաց գտանք ինքզինքնիս:

Երեք օր անցաւ այսպէս:

Մեր տղաք այս բոլոր եղածներէն՝ իրենց տեսածներէն և լսածներէն չուսուրբուած թէև՝ բայց տակաւին չամառ մտադրութիւն մը ունէին ութը օր հանդէսէ վերջ լծուիլ պարտականութեան՝ գէթ իրենց Ամերիկայի մէջ ըրած ուխտին դաւաճան նկատուած չըլլալու համար:

Եւ ասիկա ինքնին սրտիկ պատճառ մը չէ անշուշտ՝ երբ Ամերիկայի մէջ իրաց կացութենէն բուրբովին անտեղեակ մարդոց առջև արդէն սկսած են «դասալիք» ներկայացնել հոս վերադարձողները:

Հոկտ. 10ին կէսօրէ վերջ՝ իմ բացակայութեանս, մէկը կուզայ Շտապը, ներկայացնելով ինքզինք իբր Ազգային Պիւրօի նախագահ, և կը հրամայէ մեր արդոց կամ անմիջապէս Երեւան մեկնիլ այդ երեկոյ և կամ դուրս թափուիլ:

Տղոց առարկութիւնները հանգստութեան պէտքի մասին հասցն երբեք չեն լսուիր, ու պաշտուակներն ու տղաքը դուրս կը լեցուն զրան առև: Երեկոյեան

վեհասպետեանի հետ վերադարձին խաղբութիւնը կը տեսնենք, և վեր կելլենք բացատրութիւն պահանջելու համար:

Հոն գտնուող պարոնը՝ շտապական մը, պատասխանատուութիւնը Ազգ. Պիւրօի վրայ կը ձգէ, իր ուսերը թօթուելով:

Բայց երեք օր էր որ Թիֆլիս էինք մեր հացով, ջուրով և Պիւրօն մեզմով հետաքրքրուած չէր, միայն այս վաչրկեանին էր որ կը հետաքրքրուէր տղաքը փէրուշան ու խաչտառակ վիճակի մը մէջ դուրս թափելու համար:

Մեր տղայք ճարահատ՝ այդ գիշերը կը գիմեն վեր. Հնչ. և Սահ. Ռամի. շտապը ինդերելով հերասիրել զիրենք մինչև որ նոր տեղ մը գտնեն և կը հիւրընկալուին անոնցմէ՝ երեք օր առանդ արտունջի՝ աննկատ ընելով տեղի նեղութիւնը՝ ու անպատեհութիւնները:

Նախկին աղէրութիւններու վրայ աւելնալով նաև այս արտաքուսի բարբարոս արարքը, մեր տղոց հաւատքը բոլորովին խորտակուեցաւ: Թէև մէկ քանիներ երթալու մասին տակաւին խօսքեր կընէին, բայց մեծամասնութիւնը կարելի էր համոզել: Ես դեռ կը շարունակէի մնալ Պիւրօի Զինուորական Շտապը այն պատճառաւ մանաւանդ որ ստիպուած էի հոտ սպասել մեր գէնքերուն: Հոկտ. 12ին կը հաւաքուինք Սահ. Ռամ. Շտապը, և հաւաքաբար ժողով մը կուենենանք վերջնական եզրակացութեան մը գալու համար: Հոտ ես կը խօսիմ տղոց բացատրելով որ՝ այս վիճակին մէջ երկար կարելի չէ շարունակել, գանձին մէջ հաղիւ քանի մը բուսլի կալ ան ալ շուտով կը հասնի, և փողոցները պիտի մնանք. կ'ըսեմ իրենց թէ դուք ամէն բան ձեր աչքերովը տե-

աք, և լսեցիք, այլևս իմ կարծիքին կամ ուրիշներու խորհուրդին ղիմելու պէտք չէք դպար, ամէն մարդ թող ներկայիս անձամբ իր դերքը որոշէ, ե՛ս լամենայն դէպս ինձի համար որոշած եմ երթալ միա՛նալ զինուոր ընկերներու :

Թուղթ մը և կապար մը կառնեմ ձեռքս և կառաջարկեմ որ երթալ ուզողները մատ վերցնեն, միայն չինդ ձեռք կը բարձրանայ կամաւոր երթալու յօժաւութիւն չաչտնող՝ 50—60 մարդոց մէջէն :

Մեր գանձին մէջ դեռ կարծեմ կար երկու հազար և քանի հարիւր ռուպլի, զոր կորուցնք բաժնել տղաչոց այնպիսի արդար եղանակով մը, որ բոլորին ալ դոհացուցիչ ըլլար : Ու մեր գանձապետը դրամը բաժնեց, իւրաքանչիւրին ստորագրութիւնները առնելով . այդ ժամէն խուճըր իբր խուճըր գոչութիւն ունենալէ դադրեցաւ, նկատի առնելով տիրող կացութիւնը, և տղոց մեծամասնութեան տրամադրութիւնները :

Ասկէ չետոյ թիֆլիսի մէջ մեր խուճըրէն մնացող տղաք թափառական, լքուած ու անպաշտպան իւրաքանչիւրն ինք իր գլխուն ճարը նայիլ ստիպուեցաւ : Ոմանք դեռ կը թափառին անկարող ըլլալով ետ դառնալ, իսկ ուրիշներ ետ վերադարձան :

Մեր կամաւորներու մնացած մասին որ ուղղակի Երեւան մեկնեցաւ առանց թիֆլիս ելնելու—Վանեցիները արդէն ճամբան աներեւութացեր էին՝ իսկ մնացեալները երբ Երեւան կը հասնին, անոնց հագուստի և անպատրաստ, մէջ մէկ գէնք տալով ճամբայ կը հանեն դէպի Իգտիր Անդրանիկի հրամանատարութեան տակ :

Իգտիր տղաչոց մեծամասնութիւնը կը հիւանդա-

նայ իսկ մնացածները կը շարունակեն ճամբան դէպի տաճկական սահմանադրուի :

Անդրանիկ կէս ճամբուն ետ կը դառնայ տղաքը չանձնելով Սմբատին : Տղաք որ միայն Անդրանիկի վտահելով մինչեւ հոն գնացեր էին, ասիկա տեսնելով կ'որոշեն բոլորն ալ դառնալ : Սմբատ այս բանը հասկնալով Վարդանեանը կը կանչէ և կաղդարարէ որ այդպիսի դէպքի մը պարագային, առաջ զինք պիտի գնդակի բռնեն : Տղաք պահ մը ահամայ կը լռեն մինչեւ կը հասնին Ղըզըլտիւզ ուր այլևս անկարելի կըլլայ առաջ երթալ հիւանդութեան և հագուստներու և կօշիկի բոլորովին անչարմարութեան պատճառաւ : Հոս ոմանք կը փախչին ինչպէս և Վարդանեանը, որ դեռ աս քառուր չտեսած Ամերիկայի մէջ ներշնչուածով Ազգ. Պիւրօի փառաւոր կամաւորական շարժումը կը ջատագովէր Դաշնակցական բեմերէն, մնացածներն ալ ահամայ՝ կը քշուին առաջ չուսահատ բախտին չանձնուելով :

Մենք դեռ թիֆլիս էինք երբ աս փախչողներու և հիւանդներու խուճըրը սկսան դալ և աւելնալ հոն եղողներու թիւին վրայ : Ասոնք մեզի ղիմեցին միջամտելու Զինուորական Շտապի մօտ որ հիւանդանոց մտնելու և ապրուստի միջոցներ հալթալթեն իրենց :

Վեհապետեանի հետ կը ղիմենք Շտապին խնդրելով որ գոնէ հիւանդներուն տեղ մը տրուի, և երբ կը մերժուինք, կը փորձենք տասնական ռուպլի ուզել աս տղոց համար իբր ապրուստի և հեռագրի ծախս Ամերիկայէն դրամ բերելու համար, այս խնդրանքն ալ բացարձակապէս կը մերժուի :

Մարդիկ պարզ կերպով չաչտնեցին մեզի որ իրենք չէին ուզեր որ ուէ մարդ միջոց ունենար կարենալ

եա դասնալու համար Ամերիկա որպէսզի միտքեր չպղտորուին: Յետոյ ստուգեցինք որ սանէօր հաստատուած էր՝ և միջոցներ ձեռք առնուած էին արդէն՝ որ անհաստական նամակներ, ու Ամերիկայէն գրամ ուղող հեռագիրները արգելուին, այնպէս որ շատեր ստիպուեցան Թիֆլիսէն դուրս ուրիշ քաղաք երթալ և անկէ հեռագիրներ տալ իրենց բարեկամներուն:

Մեծ ջանքեր կըլլային իրականութիւնը ծածուկ պահելու՝ գէթ հետու տեղերու համար: Նոյն ինքն Միքայէլ Վարանդեան հեռագրի համար իրեն դիմող ողու մը—աս տղան Lowell, Mass.ի Գաշնակ. Կօմիտէին կը պատկանի, և հիմա վերադարձած է—կըսէ. «չենք ուզում որ դուք Ամերիկա վերադառնաք հոն մտքերը չպղտորուելու համար:» Ահա այս պարագաներուն՝ կարծեմ Հոկտ. 19ին էր, Ամերիկայէն գրկուած 160 մարդէ բաղկացած երրորդ խումբը հասաւ, որոնց հետ մէկտեղ մեր Արխանկէլ թողուցած ընկերը, և մեր զէնքի սնտուկները նորեկներու զէնքերուն հետ միասին՝ ամբողջ 45 սնտուկ:

Աս նորեկները Արխանկէլ կը հանդպին մեր ընկերներէն ետ վերադարձողներուն ոմանց՝ և իրր դասալիք կուզեն նոյնիսկ ձեծել դանոնք: Բայց հասան հոս, ուր սուտի և իրաւի խնդիր չէր կրնար ըլլալ, ու ոչ ալ կուսակցական վէճ մըն էր աս՝ որ միացն կարելի էր Ամերիկայի մէջ, հոս կար պող և շոշափելի իրականութիւն՝ ու Ամերիկայէն եկող կուսակցամոլն անդամ չէր կրնար շտեմել դաշն:

Զինուորական Շտապը հաճած էր օր մը ժամանակ տալ աս տղոց թողլով դանոնք կաշարանը՝ շոգեկաւքի վախճներու մէջ: Ասոնք երբ քաղաք կը մտնեն իրենք ալ մասամբ գրութիւնը կը հասկնան ու ապշա-

հար ու հրասթափ կը դիմեն մեզի՝ իրրեւ Ամերիկայէն ծանօթներու, և՛ իրր իրենցմէ առաջ եկած խումբի անհասաներու մեր խորհուրդը հարցնելու համար: Եւ չուզելով զիրենք լուսահաստեցնել խորհուրդ կուտամ որ երթան կատարել իրենց կամաւորի ուխտը, սակայն՝ կրսեմ, որ կամ Գրօի և կամ Անդրանիկի խումբին մէջ մտնէք, ասոնք միացն բաւական խղճմբուորէն և մաքուր կերպով ղեկավարուած խումբերն ըլլալով, և կը խրատեմ որ երթալէ առաջ իրենց ըզղեսաները ոչ ծախեն, ոչ ալ Զին. Շտապին չանձնեն որ անլալտանալ՝ ալ պահ տան հալ ընտանիքներու, որոնցմէ կարելի է ապահովարար ետ ստանալ երբ վերադառնան:

Հետեւեալ օրը ատոնց մեծամասնութիւնը ճամբայ գրինք զէպի Երեւան: Քանի մը օր վերջը աս խումբէն մաս մը Թիֆլիս կը հանդպին մեզի՝ ու կը պատմեն թէ՛ իրենց խումբը Երեւան հասնելուն պէս մերժած է կամաւորի լաթ հագնիլ և զէնքի տակ մտնել, տրուած պատճառները զանց կընեն հոս թուելէ՝ թողլով որ այդ Ամերիկայի երրորդ կամաւորական խումբի պատմութիւնն ալ անոնց անդամներէն մէկն ընէ չառաջիկային:

Ըսեմ միացն որ ատոնց կէսը Թիֆլիս են ու կէսն Երեւան, մէկ քանին չաջողեցան ետ գալ Ամերիկա, և եթէ միացն անցադրի դիւրութիւններ, ու միջոց ըլլար բոլորն ալ պիտի վերադառնային:

Վերը ըսինք թէ՛ Ամերիկայէն մեզի հետ բերուած զէնքերը՝ աս վերջի խումբի զէնքերու հետ միասին Թիֆլիս հասան՝ բայց Երեւան չկային:

Զին. Մարմնոյ լուր կուտանք—ոչ մի հետաքրքրութիւն: Ազդ. Պիւրօին կը դիմենք, դարձեալ ապառաժ անտարբերութիւն, հակառակ որ աս սըն-

տուկներուն մեծ մասը Ազդ. Պիւրօի հասցէին կերթար :

Չանկալեան իրենց զէնքերուն համար, և Վեհապետեան ու ես մեր խումբի կողմէն, Մշեցի Մուրատ և ուրիշ մը երբորդ խումբի կողմէն, գործի կսկսինք՝ առանց օգնութեան ու անլեզու :

Գուքերու մանրամասն ցանկը պատրաստած՝ մաքրաստան կը դիմենք, ծախքեր կընենք, ու ամբողջ շաբաթ մը օրինական թուղթեր պատրաստելէ ու ձեւակերպութիւններէ յետոյ է որ՝ կը հասկցնեն մեզի թէ զէնքերը առանց Փոխարքայի հրամանին անկարելի էր սեէ մէկուն չանձնել :

Բայց ո՞վ պիտի առնէր այս հրամանը, մեզի պէս անլեզու, անձանօթ, անպաշտօն երիտասարդներ :

Վեհապետեան և ես նորէն Շտապին կը դիմենք, իսկ Մշեցի Մուրատ և ընկերը Շտապին վրայ հաւատքնին կորսնցուցած ըլլալով՝ Մեսրոբ Եպիսկոպոսին կը դիմեն, իսկ Չանկալեան Գնդապետ Տէրմէնին աջակցութիւնը հասցելու կերթալ՝ բայց բոլորը ի զուր :

Շտապը մեզ զրկեց մի ոմն Զարիֆեանի քով, Ռուսական Զին. պաշտօնեայ մը, և ըստ երեւութիւն ազնիւ մարդ մը, որ սակաչն հայերէն չէր կրնար խօսիլ, այս պարտնը վերջապէս խոստացաւ միջնորդել Փոխարքայի մօտ, այդպէս ըրաւ կամ ոչ չեմ կրնար ըսել :

Ռուսական տոմարով Նոյ. 12ին բացարձակապէս ու վերջնականօրէն մերժեցին մեզ մաքրաստան մէջ, ուր ցոյց տուին մեզի զէնքերուն զբաւուած ըլլալուն վերաբերեալ զինուորական հրամանազիր մը՝ և որբան կը լիշեմ, 46րդ Պօլքի Զինարանը խրկուած ըլլալը :

Ապշած՝ մենք իրարու երեսը կը նայինք, ու լուսթեան մէջ դիւրիկոր կը վերադառնանք :

Ախոս՝ս, 45 սնտուկ զէնք կորսուած և հայ գործաւորին տուած դրամը փճացած : Բայց ո՞վ էր աս բոլորի պատճառը՝ ու պատասխանատուն եթէ ոչ մի ոմն Վրացեան՝ որու հրահանգին վրայ այդ զէնքերը Ամերիկայէն զրկուեցան, Վրացեան՝ որ հիմա Թիֆլիս կը գտնուէր՝ Երեւանէն լքուած կամաւորներու վերաժառութենէն փախած ըլլալով, և հոս դադած էր ազգասիրտարար Ամերիկայի հայ թերթերուն մէջ Հնչ. Յրդ դրուժինայի ուրացումով՝ ու կառքով հաճույլի պտույտներ կատարելով :

Մինչդեռ մենք ստակաւին զէնքերով կցբաղէինք ու անոնց վերջնական զբաւման ճնշող մտածումներուն մէջ էինք՝ չանկարձ լուր կուտան ինձի՝ որ Ամերիկայէն մասնաւոր հեռագիր մը եկած է Ազգային Պիւրօին հետեւեալ կտրուկ բովանդակութեամբ. — «Թորոս ձէնէզեան, Վաղարշաի Առիկեան և Արտաշէս Տէմիրճեանը պատժեցէք Տիթրօթի Երզնկայի Կօմիտէն» ստորագրուած :

Անշուշտ պատժել ըսելով տէրօրի չանձնել պիտի հասկցուէր Կովկասի մէջ :

Հեռագիրը զրկող այդ կոճղագլուխ մարդիկ կըրնային՝ արդեօք վայրկեան մը մարդ ըլլալ հասկնալու համար թէ՛ եթէ կային մարդիկ որոնք տէրօրի պէտք էր չանձնել այն ալ ան մարդիկն էին որոնց կ'ուզէին այդ հեռագիրը :

Ու ի՞նչ կը նշանակէր աս, չէինք կրնար ըմբռնել, ու վայրկեան մը կասկածեցանք որ Տիթրօթի Կօմիտէին գործը ըլլար՝ մինչեւ որ ստուգեցինք թէ անհատներու մտքին ծնունդն էր :

Բայց ինչո՞ւ և ի՞նչ կը նշանակէր պատժել մեզ,

մեր աշխատութիւններո՞ւն համար, ի՞նչ կը նշանակէր պատժել թորոս ձէնէզեան, որը իր ճրի ծառայութիւններէն դուրս՝ զուտ անձնական գրամ ըլլալով իր կամաւորութեան համար 300էն աւելի տոլար ծախած էր: Ժամանա՞րը, սակայն, ճշմարտութեան ամէնէն լաւ բարեկամն է, ժամանակը երեւան պիտի հանէ պատժոյ իրապէս արժանիները, և նոյն ատեն ամօթահար պիտի ընէ Աստուծոյ անի պարտքը նրա տող «պէխապար» ապուշները:

Ինչպէս վերը ըսինք, մեր խումբը ջրուած ըլլալով՝ և սա վերջի բոլոր եղանակներէն ու մեր տեսածներէն՝ մենք ալ կատարելապէս հաւատքնիս կորսնցուցած՝ կը մտածենք խումբին պատկանող կարգ մը գոչքերու մասին—հեռադիտակներ, և ելեքարական լոցսի մասին գործիքներ և այլն—ապահով կարգադրութիւն մը ընել, ու անկէ չետոյ մեր գլխուն ճարը նաչել:

Ես և մեր քարտուղարը՝ տեղացի գործի տէր Երգընկացիներու հետ ժողով կը գումարենք, մարմին մը կը կազմուի, և կ'որոշենք գոչքերը չանձնել աչդ մարմնին որպէսզի պատերազմէն չետոյ հաւաքարար չարմար դատուած լաւագոյն նպատակի մը չատկացնեն:

Ու մենք կը պատրաստուինք վերադառնալ:

Ետ դառնալուս նաւուն մէջ կը գտնեմ ձոտաւորուպէս 40 հոգի, ալլևալլ գունդերու պատկանող կամաւորներ որոնք Ամերիկա կը վերադառնալին:

Նաւուն վրայ կատակը արդէն կոկիւի—«Հոն՝ Ամերիկայի մէջ՝ մեր հետուէն վիճող ու վճիռ արձակող տղաքները մեզի 'դասալէք' պիտի անուանեն»—ու խնդալով դիրար «գասալէք» կը կոչեն:

Կիւլենք Նիւ Եորք, կը հանդիպինք Հնչ. և Դաչ-

նակ. բլրախերը ուր բուսն չարձակուածներու կ'ենթարկուին տղաք նախապէս, իսկ չետոյ դուրս ելլելու պահուն՝ կը խնդրեն տղոցմէ որ ինչ որ ըլլայ դուրսը բան մը չըսեն:

ՇՏԱՊՆ ՈՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԻԻՐՕՆ

Թերեւս վերադարձողներէն ոմանք իրենք զիրենք չկրնալով արտաչաչտել ստիպուին ըսել թէ ոչինչ գուցութիւն ունի Կովկասի մէջ, ասիկա սխալ է: Ես պարզ եւ կարճ տեղեկութիւն մը տուած ըլլալու համար, թերեւս պիտի կրնամ զազաւիար մը տալ բոլոր հեռաքրքիրներուն:

Ազգային Պիւրօ մը—չէնք մը գոչութիւն ունի, երկու սենեակներէ բաղկացած, մէկը գանձապահին և միւսը քարտուղարին չատկացուած: Հոն, ուր գանձապահը կը նստի «քարտուղար»ի մը վրայ կէսը թանակով և կէսը մատիտով գրուած՝ կախուած է Ազգ. Պիւրօյի անդամներուն անունները, իսկ օրուան որ ժամուն ալ երթաս աչդ երկու անձերէն դուրս ուրիշ պիւրօչական մը չես կրնար տեսնել հոն: Թէ ասոնք ժողով կրննեան կամ ոչ չեմ կրնար երաշխաւորել, միայն գիտեմ թէ անդամները անուանական են, և ըստացուած գրամները ամբողջութեամբ Շտապին, կամ գինուորական մարմնին ձեռքը կանցնի: Պիւրօյի անգամները մեծաւ մասամբ դուրսը գործի տէր մարդիկ են, և ըլլալով սոսկ անուանական չեն կրնար հսկել որ կեղծիքներ և գողութիւններ չպատահին:

Զին. մարմինն է պատասխանատու, և բոլոր կեդատասութիւններն ու գրամաչորթութիւնները հոն է որ կը պատահին, և ասոնց դէմ է արդէն Կովկասահայերուն ու կամաւորներուն ալ բողոքը: Բայց ո՞վ են սա մարդիկը: Ասոնց քանինները Դաշնակցականներ

են, իսկ ուրիշներուն ալ գոչնը չայտնի չէ: Գործը ինքնին դաշնակցական գործ մը չէ, և դաշնակցականներէն շատերը ասոնց դէմ կը բողոքեն, ու կափստաս ուր գործը պաշտօնապէս դրուած չէ Դաշնակցական ղեկավարութեան տակ որպէսզի կարելի ըլլար շահատակութիւններուն վերջ մը տալ:

Գործը ինքնագլուխ կերպարանք մը ունի, և ամէն կարգի շահատակողներ կողոպուտի ետեւէ են, և ուրիշ ոչինչ: Ազգային Պիւրօն քօնթրօլ չունի Շտապին վրայ, բայց հետոները կը կարծուի թէ մատակարարութեան գործը և պատասխանատուութիւնը այդ անուանական մարմնունց վրայ է, հետեւաբար Զինկոչուող Շտապը պատասխանատուութենէ ալ չլիարարով կը գործէ:

Բոլոր մեծ ու պզտիկ մատակարարներ, և նոյնիսկ դուրսի մանրավաճառներ ու ղեղագործներ որ հաշիւաթիւ մարմնին հետ գործ կրնան ունեցած ըլլալ բախտ չինած են:

Մի ոմն Սիրաք մատակարարի պաշտօնով՝ 30,000 րուպի գրպանելով աներեւոյթ է հիմա, իսկ ուրիշներն ալ հոն արեւին տակ տակաւին անոր գործը կը շարունակեն:

Շատ ուրիշ կեղտոտութիւններ կան զորս կրնամ մէկիկ մէկիկ թելել, սակայն դանց կընեմ:

Զեզմէ ոմանք կրնան արդէն ըսածներուս չհաւատալ, ևս անպայման չհաւատացող մարդուն համար չէ որ կը զրեմ այս տողերը այլ միայն ճշմարտութեան, ու խղճի պարտք մը կատարած ըլլալու համար: Ականջ ունեցողները թող լսեն:

Ու աս բոլորին պատճառով ու ասոնց դէմ բողոքելու համար էր որ Անդրանիկ ինք թիֆլիս եկած էր, ու կը կենար Ահարոնեանի տունը:

Կարժէ պատմել մեր խօսակցութիւնը Անդրանիկի հետ՝ սակայն քաղաքական պայմաններու պատճառով ներքին պիտի չըլլայ:

Այսքան կարելի է ըսել թէ, ան հոգիով հակառակ է բոլոր աս եղածներուն՝ սակայն անկարող է բան մը ընել, կաշկանդուած ըլլալով կարգ մը պատճառներով:

Կամաւորներու մասին մեր գրածէն արդէն կերելի թէ անոնք կան եղեր, և նախապէս անոնց թիւը մինչև 4000ի բարձրացած է, զանազան խումբերու բաժնուած՝ ունենալով վեց հրամանատարներ, Անդրանիկ, Դրօ, Համասապ, Քեռի, Վարդան և Իշխան: Ասոնցմէ առաջին երկուքը կարող, իսկ մնացածները զինուորական տեսակէտով ոչինչ արժէք կը ներկայացնեն:

Ներկայիս կամաւորներու թիւը շատ քիչ է, ամենաբաւ կուսող ուժերը հեռացած են, և ամբողջ կամաւորական շարժումը՝ իրենց ալ խոստովանութեամբ կը դանուի Ռուս Զին. Իշխանութեան ձեռքը: Կամաւորներու ամբողջ ծախքը հիմա Ռուս կառավարութիւնը կը հոգայ՝ և թուղթեր ստորագրել կուտան կամաւորներու կուուելու համար մինչև պատերազմի վերջաւորութիւնը: Նախապէս աչսպէս եղած չէ, ծախքերուն մէկ մասը միայն Ռուսը կը հոգայ եղեր, իսկ միւսը Ազգ. Պիւրօն: Իսկ հիմա ոչ իսկական հաշիւ կական բանակ կայ, ոչ ասոնց գրամի համար գրամի պէտք, ոչ ալ հոս կարծուածին պէս՝ վրիժառութեան պատահութիւն մնացած է հայերուն:

Ազգ. Պիւրօի, և Շտապի աս քառասպին և չուսահատական վիճակը՝ վիճակն է նաև Հնչ. Երզ Դրոսթինային, և անոնց կամաւորներուն՝ որոնց թիւը 400 է:

ԳՍՂԹԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՎԻՃԱԿԸ

Կովկասի մէջ ձօնաւորապէս 200,000 դաղթականներ կան ներկայիս, որոնց ձանձաձանութիւնը ցըրւած են դիւղերու մէջ, Ալեքսանդրապոլի և Գանձակի կողմերը, մնացեալ մէկ մասը Թիֆլիսի, Իգալիի, Էջմիածնի և Երևանի քաղաքներու մէջ: Անոնք որ դիւղերու մէջ են բաւական լաւ կը խնամուին տեղացիներէն, քաղաքներու դաղթականութիւնն է որ ենթակայ է թշուառութեանց, հիւանդութիւններու և ապրուստի:

Կովկասի մէջ տասն և մէկ տարրեր ընկերութիւններ կան, որոնց դործն է աչք քաղաքներու դաղթականներուն օգնել, և Բեդրոկրատէն, Ռոստովէն, Մոսկուաէն և Ռուսաստանի շատ մը քաղաքներէն հարուստ և աղքատ հաշերէ անսարս գանձ մըն է կը թափուի Թիֆլիս աչք դաղթականներուն թշուառութիւնը մեղմացունելու համար, բաց ի զո՛ւր, բաց ի զո՛ւր, անոնք անօթութիւնէ, հիւանդութիւնէ և մերկութիւնէ տառապելով կը մեռնին, որովհետեւ դործը մաքուր և կարող ձեռքերու չանձնուած չէ: Իրաց աչք կացութեան վրայ դաղափար մը կաղմելու համար պէտք է հոն դառնուիլ և տեսնել:

Իրամի առատութիւնը աչք պաշտաններու տակ ոչ մէկ բարեփոխութիւն կրնայ առաջ բերել: Թիֆլիս, ուր ձօնաւորապէս 200,000 հաշեր կան, և հազիւ միւսն մէկ—երկու հազար դաղթականներ եկեղեցիներու բակերու մէջ աչք խեղձերը՝ Ամերիկացի մէջ շատ լաւած Մեսրոպ Եպիսկոպոսի աչքերուն առջեւ լըբւած կը մեռնին և պարտիկներն են որ երբեմն ասոնց օրերով անթաղ դիակները մարդասիրաբար փոսի մը մէջ թաղելու կը տանին:

Ես չեմ կրնար տեսածներս ամբողջութեամբ ձեզի բաւել, ոչ այ ներկայացնել ինչպէս որ են Մեսրոպները: Բաց կարժէ, շատ կարժէ Ամերիկահասցերուն համար երթալ մերկ և սեպհական աչքերով տեսնել ամէնքն ալ: Եւ կարծեմ միայն և միայն այն ժամանակն է որ աչքսիս թերահաւատ ժողովուրդ մը պիտի կարենայ հաւատալ:

ԿՈՎԿԱՍ ԳՏՆՈՒՈՂ ԿԱՄԱՌՈՐԻ ՄԸ ՆԱՄԱԿԸ

Mr. D. DABAGHIAN
1033 Spring Garden St.,
Philadelphia, Pa. 11, 15|15 Թիֆլիս

Սիրելի Տապաղ.

Մենք կը կարծենք սրահ մը թէ աչք համաշխարհային, անօրինակ ու աննախընթաց օրերուն մեր դարաւոր երազներուն ու դաքցրիկ չոյսերու իրականացման ձօնաւորութեան և սակայն դժբաղդաբար ներկայ հայ իրականութեան մէջ կը տեսնենք որ աւելի ևս հեռացանք, մէկէն ինքիւնքնիս դասնք կորստեան անդրնդի եզրին: Կը չիշեմ չեմ մոռցած երէկը ուր պատուց աղնիւ խօսք տուի գրել ձեզ այն բոլորը, ինչ որ հեռաւոր Ամերիկայի մէջ անտեղեակ ենք ու չենք գիտեր թէ ի՞նչեր կը կատարուին մեր աչքերէն հեռու, մեզ անձանօթ դործի միջավայրը: Երանի ձեզ, անկեղծ ու անաչառ ընկերներ, որ աչսօք երջանիկ ու մաքուր միջոցառումի մը տակ, անխռով և անվրդով կ'ապրիք: Գրիշս ձեռքիս մէջ կը դողայ ու գայտոյթի արցունքը աչքերս կը մթազնացնէ, գրելու համար այն բոլորը՝ որոնք ձեր մաքուր զգացումները կը վերաւորեն և ձեր համբուրելի զննողութեանց առջեւ պատուարներ կը կանգնեցնեն: Ներկայ կովկասեան

հայ իրականութիւնը գէպքերով լիքն է . գէպքեր , սակայն պատմութեան վերաբերող , սրտնց անսահմանութեան առջեւ , շուարած կանգնած են , ու չը գիտեն որտեղից սկսեմ ե ինչպէ՛ս վերջացունեն , բայց ոչ , պարտաճանաչութեան համար անհրաժեշտ է կրքցածս նկարագրեմ : Թերեւս ձեզ ծանօթ է թէ Ամերիկայի նիւ եօրքի Յանձնախումբը ինը հոգիէ բաղկացեալ լանձնախումբ մը ընտրեց . մեր խումբը մինչեւ Կովկաս տաջնորդելու համար , այդ Յանձնախումբին մէջ մեր կօմիտէէն Մկրտիչը եւ ես ալ կազինք , բայց ինձ լանձնեւած էր գործուն պատասխանատու գերը զանձապահի : Ա՛հ Տապաղ , մեր ճանապարհորդութեան նախնական օրերը , խկապէս նախանձելի էր , ե խումբի բոլոր տղաքները առիւծ կորած իրենց կուրծքերուն տակ բոց ու կրակ ունէին , միատեսակ կրակ միենոյն կածէն բռնկեւած , ե այդ սիրտերը մէկ մէկ ծովեր էին անհուն վշտերով ալեկոծ , վրէժի սրբազան հուրով վառեւած , ե մենք տաջնորդեցինք այդ սարսափի ե մահուան ճանապարհին ընթացող վրիժառու խումբը , մինչեւ Կովկաս : Արխանկէլ հասանք նոյն բարձր տրամագրութեամբ ե անպատմելի ոգեւորութեամբ , զժգոհներու խումբ մը հոն հանդիպեցանք արդէն որոնք կը զնային Ամերիկա , տակաջն մենք երբեք չի սիրեցինք հաւատալ , այց ընդհակառակը նախատինքով պաղ վերաբերում մը ցոյց տուինք առանց հաւատ ընծալելու իրենց խօսքերուն : Ահա հասանք Մոսկուայ կարգով Ռոսդով , Եսիսիջեւան , Պարու ե մինչեւ կեդրոն Թիֆլիզ , նոյն զժգոհներու խումբը , նոյն անպատահութիւնը հանդէպ գործավար մարմիններու :— Վանի պատմական նահանջի առթիւ հայ ժողովուրդը այս արտակարգ ու անպասելի աղէտի ներքեւ ճնշուած իր ան-

մը թիթարական դրութեան մէջ , զժգոհութիւն էր չարուցեր , ե գաղթականներու դրութիւնը բոլորովին անկազմակերպ , սկսած էր ծալք տալ իրաւացի զժգոհութեան , բայց սակէ շատ աւելին ու սարսափելին Վանի նահանջէն ցրեւած կամաւորներու աննախանձելի դրութիւնն էր : Եւ ահա այսպիսի չուսահատեցուցիչ միացեալամայն վրդովեցուցիչ դրութեան մը մէջ էր որ հասանք Թիֆլիս . պահ մը այս բոլոր գանդատները ու զժգոհ ցոցերը չանիրաւի նկատելով ուզեցինք պաշտօնապէս դիմել գործի մօտ դանուղ անձնաւորութեանց եւ անուհետեւ ճշդել մեր դիրքը :

Նախ ե առաջ դիմեցինք ազգ . Պիւրօի նախադահ Մկարոպ եպիսկոպոսին մօտ ե բոլոր գիտողութիւնները ներկայացրի իրեն ե այդ բոլորի համար բացատրութիւններ խնդրեցի : Թիֆլիզի տաջնորդը լինելով բարեմիտ ե զարդացած մի կղերական , սիրով ամբողջ երկու ժամ բացատրութիւններ տուաւ մեզ . որով ջանաց համոզել թէ ազգ . Պիւրօն ընտրեւած է ժողովրդական բուէով , անաչառ ե անկեղծ մարդկանցմէ , իսկ պարով շտարների (Ձին . մարմին) ըրած գեղծարար ու ապիկար գործունէութիւնը , ըստ իր հաւաստիացումին , այդ բոլոր զժգոհութիւնները թէ ճիշտ են ե թէ անճիշտ , բայց ե այնպէս գործի ժամանակ է ըսաւ ոչ թէ պատասխանատուները ճշտելու այդ բոլորը ապագայի հարցեր են նկատել տուաւ : Խորհին շնորհակալութեամբ բաժնուեցայ իր գրասենեակէն ե այսպէս իմ ունեցած ծառայութեան հանգամանքէն դիմում կատարեքի ազգ . Պիւրօի անդամներու մեծամասնութեան մօտ , որոնք 18 անդամներէ կը բաղկանայ :

Ազգ . Պիւրօի տուած հրահանգին համաձայն երկու օր միայն մնալով Թիֆլիս խումբը տաջնորդեցի Ե-

րիւան, Զին. ճարձիներուն: Լաբլըրինթոսային աշխարհն է հոս, գործ կազ բաց ոչ գործող, Երեւանի մէջ ոչ ոք մեզ զիմաւորող, աչն բոլոր ակնկալութիւնները ու երազները որ Ամերիկայէն մեզ հետ փաշտալեով բերեր էինք արդէն օդը ցնդեցաւ, և մեր լոյսերը խորտակեցան: Երեւան հասնելէ չետոյ իմացանք, որ հայ կամաւորական խումբերը արդէն քաջքայեած են նահանջէն չետոյ, ու այժմ վերակազմուելու վրայ են. եօթ բանակներ կան որոնցմէ Ա.ը Անդրանիկին ղեկավարութեամբ, Բ.ը Տրօլին, Գ.ը Համագաստլին, Դ.ը Քեռիին, Ե.ը դեռ հրամանատար չունի, Զ.ը Քեռիին, Է.ը Վարդանին, բաց առայժմ Վարդանը պահեստի դեր կը կատարէ. միւսներուն համար կը մարզէ, իսկ միւսներն ալ իւրաքանչիւրը պարտաւոր է 800—900 զինուոր ունենալ ըստ Ռուս կառավարութեան նօր օրէնքին:

Մենք զիմեցինք ուղղակի Վարդանին բանակը և մի ամիսէ ի վեր է որ հոն կը մարզուինք. սակաչն եկուր տես որ կամաւորներու Ամերիկայէն բերած անձնական ատրճանակները որ այլ տեղի Յանձնախումբի կողմէ սնտուկներու մէջ դրուած էր այժմ Թիֆլիզի մէջ ուս կառավարութիւնը մեզի չանձնելու համար արգելքներ կը չարուցանէ, և ես մի շաբաթ է որ տղաներու կողմէն եկած եմ Թիֆլիզ զէնքերու կարգադրութեան համար, սակաչն ամենալերջին տեղեկութեան համաձայն, փոխարքան վճռած է չի տալ հետեւեալ անմիտ պատճառարանութեամբ. որպէսթէ հայ կամաւորը պարտաւոր է զինուիլ աչն զէնքերով, ինչով որ ուս զինուոր մը կը հազւի ու կը զինուի: Ես ալ մտաղիւր եմ հէնց այսօր զիմել Ազգ. Պիւրօլի, երկու առաջարկներ ներկայացուելու, աչս կերպով վերջ մը տալ աչս անորոչ դրութեանը: Այլ

մասին ուրիշ նամակով մը կանդրադառնամ վասնզի գրելիք հետաքրքրական նիւթեր շատ կան, նամակներով կարելի է բացատրութիւններ գրել բաց քանի որ ալ միջոց չիկայ, պէտք է գոհ ըլլալ:

Ընկեր Տիգրան իմ քաղած ու ստուգած բոլոր տեղեկութեանց համաձայն Ազգ. Պիւրօն գոյութիւն ունի բաց նա արդէն խաղալիք է դարձեր Զինուորական մարմնի ձեռքը, որ գրեթէ առ հասարակ Դաշնակցականներէ բաղկացած է. գործու գլուխ մարդիկ բոլորն ալ ուսահայեր են, և աչն ալ ամբողջութեամբ կեղծ, բոլորը փողոցի անօթի թափառող մարդիկ լաւ ոտճիկներով գործու գլուխ անցած Տաճկահայ դատը կը շահագործեն. աչս ամենուն հանդէպ միեակ անկեղծ մարդը դուրս եկաւ Անդրանիկ, որ միշտ ալ դժգոհ մնաց աչս անլալել կացութեան: Երեք շաբաթ առաջ Էջմիածին գնացի իր մօտ մեր խումբը իւր բանակը առաջնորդելու խնդրանօք, ամբողջ երկար ժամեր մտերմական խօսակցութիւն ունեցանք իր մօտ, նա պատմեց աչն բոլոր անցուղարձը, հաստատեց ժողովրդի դժգոհութեան հիմնաւոր լինելը, որ եթէ կարողանալի Անդրանիկի պատմածները գրի առնել, մարդու մաղբը կը ցցուին և ստելութեամբ կը լեցւին հանդէպ մեր տարիներով պաշտած գաղափարական մարդկանց: Տեսաչ և Վարդանը, ընդհանուր հրամանատարը, որուն հետ շատ անգամ ժամերով խօսելու պատահութիւն ունեցայ, տեսաչ և բոլոր լիտրները, բաց աչս բոլորը մօտաւոր մի միայն աւրերանացի կը պատմեմ Ամերիկայի մէջ մի միայն առայժմ եզրակացնեմ այսպէս եթէ հնարաւորութիւն ունենամ:

Ռուսահայութեան մէջ գործող ուժերը քիչ բացառութեամբ բոլորը կեղծ են: Մեր վարած ու վարելիք

կսիւր աննպատակ է, նոյնիակ վրէժխնդրութեան հըս
նարատրութիւն չիկայ, արտո՞ւ մեր այնքան զոհու
զութիւններուն որ ի դուր են :

Տաճկահասցատանի մէջ արդէն հայ չէ մնացեր :

Հայ ազատութեան հիմնաքարը փշուրած է արդէն :

Հայ կամաւորը մի միայն անուշով է, այլ անոնք
զարծած են առ այժմ ուսուսական և պարտաւորած են
կռուել ուսն թրքական պատերազմի վերջը :

Երանի՛ ձեզ ընկերներ, հազար երանի որ գոնէ
բոլոր սա անցուղարձերուն անտեղեակ կը մնաք :
ախանառես լինելու և ախանջալուր լինելուն տարբե-
րութիւնը շատ մեծ է, բոլոր ընկերներուն կարօտալի
բարեւ :

Այս նամակը Ամերիկա եկող ընկերոջ մը հետ կը
հասցնեմ ձեզ այլապէս զբարնութիւնը թույլ չի տար :

Մնամ ձերդ

ԵՐՈՒԱՆԴ ՓԱԼԱՆՃԵԱՆ

Զի լինի թէ կամաւոր զրկէք զգո՛յն :

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0422507

16050

ԳԻՆ ԻՕ ՍԷՆԹ

ԳԻՄԵՆ, ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ

A. DEMURJIAN

2092 W. Jefferson Ave.,

Detroit, Mich.

Կամ

H. ARSLANIAN

549 Tremont Street,

Boston, Mass.